

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д.ф.н. **Георги Каприев**

Катедра „История на философията“, ФФ на СУ

за дисертацията за придобиване на образователната и научна степен „доктор“:

ОТНОСИТЕЛНОСТ, ВЕЧНОСТ И ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА ВРЕМЕТО:

ПРИНОСЪТ НА ЛИТЕРАТУРАТА НА ХХ ВЕК

(Скот Фицджералд, Вирджиния Улф и Самюъл Бекет)

на

Райко Павлов Байчев

Професионално направление: 3.1. Социология, антропология и науки за културата (Теория и история на културата. Култура и литература на ХХ и ХХІ век. Литературата между авангардни, елитарни, популярни и пазарни тенденции)

Текстът на дисертацията на г-н Райко Байчев обема 316 страници, от които 9 съдържат библиографията, обхващаща 167 заглавия (печатни издания и електронни ресурси) на български и английски, при което успях да установя и изследвания, цитирани в апарата, но не намерили място в общия списък с литературата. Авторефератът е с обем 31 страници и е изготвен според изискванията. Фиксираните от автора приноси са заявени коректно, макар да се усеща и лек уклон към описване на резултатите в отделните части. Посочени са три публикации по темата, вече намерили място в профилирани академични издания. Не съм забелязал процедурни или формални пропуски.

Собственият предмет на дисертацията е концентриран във втората ѝ част, където на „близко четене“ са подложени три текста, емблематични за западноевропейската литература от ХХ век: „Великият Гетсби“ на Скот Фицджералд, „Към фара“ на Вирджиния Улф и трилогията „Молой. Малоун умира. Неназовимото“ на Самюъл Бекет. Съществени за изследването са и тълкуванията на „Вълшебната планина“ на Томас Ман и „По следите на изгубеното време“ на Марсел Пруст. Централната му ос е въпросът за характера на визиите за време в тези текстове и тяхното диалогизиране или странене от философските и физико-математични концепции, актуални в периода на създаване на текстовете. Във фокус са различните темпорални стратегии при изграждането на творбите, които са подбрани така, че да представляват „реализма“ („традиционния роман“), „модернизма“ и „абсурдизма“, при което авторът експлицитно и подчертано си

дава сметка за условността на тези етикети и на прилепването им към тълкуваните текстове. Във всеки случай, той полага като своя цел при внимателното им четене – следейки различните им времеви структури и темпоралните им стратегии на разказване и писане – да проследява и последователното израстване на съответните течения едно от друго в режим на конфликт и приемственост (Дисертация, 17; Автореферат, 4).

Целта – заявява г-н Байчев – е да изследва сюжетния ток, флуидната игра на темпорални перспективи; да се посвети на идеята за времето, която се разтваря в литературен текст, а той от своя страна участва по сложен начин в дебатите за времето (Дис., 293). Вниманието се концентрира върху тълкуваните произведения с техните особености, конкретните изследвани „дървета“, след като е отправен поглед към цялата „гора“, „жертвайки детайлното наблюдение“ (Дис., 132): първата част на текста се опитва да представи кратка история на идеите за времето (от Хераклит до Хокинг). Да представи тоест контекста, в който литературата разгръща различни темпорални множества „непрекъснато колажирайки и съпоставяйки темпорални пластове – субективни, обективни, космически, персонажни, разказвачески, авторски, читателски, които са възможни само в едно сложно съставна и противоречаща относителност – разбира се литературна, а не физична като относителността на Айнщайн“ (Дис., 293).

Преди да пристъпя към коментар на тази първа част, ще си позволя да размисля накратко върху нуждата от нея. Авторът многократно се подсигуриява с настояването за яснота по въпроса, че „ако целта на подобно начинание би била това да се направи в детайл и подробност, то изследването би изглеждало съвсем невъзможно – читателят със сигурност е наясно с неизбродимостта на този проблем“. Заедно с това той изказва надежда за успех на опита си да щрихира една обща карта на времето „при едни твърде внимателни пропускания, при спазването на определена дисциплина на далечното наблюдение, и най-вече – с ясната представа, че в крайна сметка се поема риск“ (Дис., 5; Авт., 5). За професионалния експерт по темата е ясно, че подобен ход е осъден на дефицитност, колкото и да е внимателна селекцията. За това ще стане дума по-надолу.

Тук искам обаче да подчертая, че въпреки всичко рискът си заслужава. Не защото литераторите се придържат към конкретни концепти за времето и характера на темпоралното или даже познават такива концепти в детайл. Както физиците на ХХ в. слабо се интересуват от философските схващания, а тъкмо обратно – философите черпят ресурс от техните резултати, така и писателите само по изключение се интересуват от

специализираните философски и природонаучни анализи, но затова пък нерядко оказват влияния върху строящите такива анализи. Литераторите се впечатляват по-скоро от афоризми, следващи теоретическите резултати, или от техни популярни представяния. Не е случайно, че Айнщайн дължи поголовната си слава на „учения *par excellence*“ не на последно място на факта, че е първият природоизследовател, използвал масови медии за заявяване на научни резултати. В общия случай не могат да бъдат установявани съзнателни директни рецепции на същинските теоретични постройки в артистичните визии. И все пак!

Академичната специализираност на нашето време съзнателно определя редици от абстракции, една от които следва от отказа да се чете и даже забелязва „виртуалната библиотека на човечеството“. Става дума за мрежата и даже мрежите от идеи и идейни влияния, които не са необходимо свързани с преки рецепции или въздействия. Става дума за онзи „невидим“ фонд на културата, форматирана по европейски образец, съхраняващ концептуалните „архиви“ – както идващите от миналото, така и сега запълваните, който оказва своя светогледен натиск, дори да не е прочетен нито един текст, специализиран по съответната тема. Констатацията на г-н Байчев, че Нютоновата концепция за времето може да възникне само в съвременната на Нютон обществена ситуация (Дис., 70), заедно със забелязването на паралела между тази концепция и „света на реализма в литературата“ (Дис., 300; Авт., 20) са свършено не неочаквани в този хоризонт.

Тръгвайки към архива „време“ в този фонд, г-н Байчев справедливо не се ограничава до една негова секция, а се опитва да следи различните типове концепти за времето: философски, природонаучни, исторически, политически и т.н. – от самите начала на европейското, рано фокусирайки се върху западноевропейското. (Именно на европейското: затова няколкото аналогични захождания към азиатската традиция, главно под влияние на Мирча Елиаде, ми се виждат не на място.) Разказът тръгва от досократическата традиция, придвижвайки се към съвременността. Неизбежни при подобен замах стават жестове, които авторът определя като прояви на „еклектизъм“, докато аз бих ги определил като присъщи по-скоро на дилетантизма. Особено видно е това при представянето и интерпретирането на античните и средновековните концепти за времето, вечността и съпровождащите ги схващания. Ще посоча само няколко представителни примера.

В хронологичен план най-първо бих обърнал внимание на анахронистичното тълкуване на понятието „число“, отнесено от Аристотел към времето. Това прави възможно твърдението, че „от Аристотел узнахме, че ако има нещо сигурно за времето, то е, че то е *число*, а от Бергсон – че ако има нещо сигурно за времето, то е че то *въобще не е число*. Времето се изплъзва на математиката по сходен начин, по който го прави музиката“ (Дис., 121), което би изненадало Аристотел и е само по себе си некоректно. В този дух отбелязвам и въвеждането на понятията „мимесис“ и „диегесис“, откъснати от противопоставянето им съответно при Аристотел и Платон (Дис., 141-142).

При тълкуването на схващанията, емблематични за западноевропейските ранни християнски автори, г-н Байчев успешно отстъпва от всепоглъщания про-платонов патос, особено при характеризирането на вечността, свойствен за по-ранни версии на текста му. Въпреки това, фоновите ефекти от него водят до някои интерпретаторски злополучия. Такъв е случаят с понятията при Боеций, свършено необходимо присъстващи при обзора на проблематизираното поле. За неговото понятие „вечност“ се твърди, че то „обхваща свършено темпоралните проявления на „безпределния живот“, с което едновременно се въвежда платонистки патос, чужд на Боеций в този пункт, и се пропуска същината на неговия концепт. Това е задълбочено чрез означаването на вечността като субстанция („сврхсубстанция“) „превъзхождаща времето и съдържаща го в себе си“, при което „тази вечност обхваща едновременно всички възможни движения на времената, притежава техния без-предел“ (Дис., 57). С въвеждането на субстанциалност, включваща темпоралното и съответно съдържаща елементи на потенциалност със съответната вариативност и количественост, разминаването с чисто екзистенциалното тълкуване на вечността при Боеций, изолиращо приписването ѝ на всякакви темпорални елементи, е гарантирано. То е предприето даже въпреки приведения цитат от Августин, настояващ, че между времето и вечността няма нищо общо, че са „несравними“ (Дис., 48). В този дух следва да се отбележи несправедливата и към двамата, фалшива конструкция, противопоставяща Аристотел и Августин, за да бъдат те вторично съчетани и взаимно допълнени от Рикьор, колкото и тя да е извлечена с директно позоваване на самия Рикьор (Дис., 141).

Все по посока на казаното следва да се забележи цитирането на антични автори през интерпретаторски текстове – например Плотин през Борхес, Аристотел през кого ли не (Дис., 35-36 и 38), както и неспециализираното позоваване (с посочване на страница от произволно издание, а не чрез общоприетите стандарти), когато се отива към собствени

съчинения на антични и средновековни автори. Тук в скоби следва да кажа, че похвалният (макар и не повсеместен) стремеж на г-н Байчев да споменава преводачите на цитираните не в оригинал произведения иска малко по-силна внимателност: въпреки отбелязаното в бел. 64 и 74, не аз съм автор на превода на *De consolatione philosophiae*, а Боряна Кацарска: нейният просто е в един том с моя превод на *Opuscula sacra*.

Въпреки тези колебания, които би следвало да бъдат коригирани при евентуалното подготвяне на текста за печат, предприетото от г-н Байчев начинание заслужава адмирации. Както самият той отбелязва, в иначе пътеводната за него „Кратка история на времето“, писана от Стивън Хокинг, на периода от началата до XVI в. са посветени общо две, и то снизходително-насмешливи страници (Дис., 62). Хокинг не е образецът за историк на културата, но през него проговаря „здравият разум“ на съвремението. Един „здрав“ разум, самоубийствен за европейската култура, живееща чрез историческата си памет и съответните ѝ знанийни структури.

Плътност – диахронно и синхронно – положеният контекст дава възможност на г-н Байчев да направи същинските си научни открития. Те са концентрирани във втората част от дисертацията. Разчитайки, че колегите литератори, членове на комисията, ще навлязат тук в детайли, позволявам си да ги спомена в конспективен вид.

Благодарение на конструираната в първата част перспектива, чрез широко разгърнат и приложен методологичен апарат, при посочване на авторите на основните му компоненти (Дис., 15-16; Авт., 14-16), г-н Байчев успява най-напред да разобличи в неадекватност стандартното четене на „Великият Гетсби“ като модел за следване на канона „американска мечта“. Анализът показва, че „грандиозната задача“, която Гетсби изпълнява, е „не толкова постигането на самореализация и богатство, колкото в обсемята да преповтори структурите на времето отново и отново“. „Копнежното ядро“ огъва със своята сила и плътност „темпоралните конструкции, изкривява и атакува линейното време – в един по-разкрепостен поглед това нагнетяване прилича на законите на относителността, в които телата с огромна маса изкривяват линията на времето и пространство, оформяйки около себе си долина на радикални физични изменения“ (Дис., 14, 197; Авт., 17). Като успех на изследването преценявам и тълкуването на разказваческата стратегия в текста, оценявана през основната призма на анализа.

Съпоставяйки „Към фара“ с „божествения“ поглед, изповядван в режима на класическия идеал за рационалност, несъмнено белязал повествованията на големите реалисти от XIX

в., г-н Байков доказва, че „времева[та] структура на литературния разказ от XIX-ти век преминава във флуидните техники на потока на съзнанието“, акцентирайки решителната роля на „окото“, на наблюдателя-разказвач. Така нареченото „обективно време“ се съхранява само като „рамкиращ момент“ – „оловното време“, „вълните“, „часовете“. Аргументирано се стига до извода, че текстът „захвърля в нов темпорален порядък проблемите за вечността и времето“ в своеобразната „йерофания“, смисловата пълнота на постигнатото настояще-вечност (Дис., 15, 168-169, 245, 255; Авт., 17-18, 22).

В трилогията на Бекет авторът открива как времето и разказът се автономизират взаимно, преминавайки в „екстатика от апории“, които се описват чрез термина (на Александър Кьосев) „лабораторно време“. Различните модели на времевия ход са пародирани, така че през тях протича една непрекъсната „агония от истории“. „Темпоралният хоризонт на времето претърпява безброй огъвания, завои, спирали, превръщайки се от стройна стрела в непонятна драсканица“. Наративното поле подкопава самата основа на времето и разказа, гледани като заключващи се една в друга стихии (Дис., 15, 280, 303-304; Авт., 18-19). Изглежда така, звучи заключителният акорд, сякаш в литературата и физиката едновременно нахлуват две сходни представи за относителност: относителността на времето и пространството и относителността на литературния разказ, който се движи през тях (Дис., 301; Авт. 20-21).

Изследването на г-н Байчев тръгва с ясно формулирани цели и ги постига чрез самостоятелни и вътрешни последователни анализи, базирани на добре мотивирани авторски перспективи. Работи се със сложен, но кохерентен методологически апарат. Стига се до нетривиални, оригинални, приносни заключения. Всичко това ми дава основания убедено да предложа на г-н **Райко Павлов Байчев** да бъде присъдена образователната и научна степен „**доктор**“.

проф. д.ф.н. Георги Каприев

София, 5 септември 2018 г.